

Vuk'uzenzele

Yi humelerisiwile hi: Vufambisi bya mfumo bya Vuhlanganisi na Mahungu (GCIS) English/Xitsonga Nhlangua 2022 Nkandziyiso 1

Ku ndlandlamuxiwa ka N3 swi nyika MaAfrika-Dzonga matimba

Ku ndlandlamuxiwa ka gondzo lerikulu ra N3 exikarhi ka Pietermaritzburg na Durban swi sungurile hi Sunguti.
Xifaniso xi kumiwile eka Sanral

Owen Mngadi

Mduduzi Jijana i n'wini wa *Disability Empowerment Movement*, leyi ku nga yin'wana ya tikhamphani leti sweswi ti

nga eku vuyeriweni ku suka eka R26 wa mabilyoni ya ku ndlandlamuxiwa ka gondzo lerikulu ra N3 exikarhi ka Pietermaritzburg na Durban eKwaZulu-Natal. Phurojeke, leyi rhangeriweke

hi Ejensi ya le Magondzweni ya Afrika-Dzonga ya Rixaka (Sanral), yi tiyisisa leswaku van'wamabindzu vo fana na Jijani a va vuyeriwi ntsena kambe hi tlhelo va tumbuluxa mitirho eka van'wana.

Jijani, loyi a hanyaka na vutsoniwa, u vula leswaku khamphani ya yena yi ngenisa swikoweto swa le gondzweni exikarhi ka Hilton ku ya Pietermaritzburg. U thorile 13 wa vanhu naswona u vula leswaku phurojeke yi cincile vutomi bya vona. “Tanihi vanhu lava hi hanyaka na vutsoniwa, hi kombisa leswaku hi na vuswikoti. A ha ha tshe- mbeli eka mali ya mpfuneto. Hi endla mitirho ya xiviri,” ku vula Jijana

Murhangeri wa Nongonoko wa Sanral wa le N3, Tsepo Matekane u vula leswaku khamphani ya yena yi tiyisisile leswaku 30% ta ntirho ti nyikiwile tikhamphani ta le mugangeni leti nga na vuswikoti byo nyika vukorhokeri byo hambanahambana. Leswi swi tumbuluxile swivandlanene eka mabindzu lamatsongo ya vantshwa, vanhu na vavasati lava a va nyadziwa eka nkarhi lowu nga hundza.

“Ku na 108 wa mabindzu lamatsongo lama sweswi ya tirhaka eka tiphurojeke to hamba nahambana.” a vula.

Nokuthula Zondi wa *Ingqalabutho Yamalinda Multipurpose Trading* u nyikiwile kontraka yo phakela misava no ngenisa tiphayiphi ta mati ya nkululo.

U ri khamphani ya yena yi thorile nhungu wa vatirhi va vuswikoti, ku katsa na vachaye-

ri. Zondi u engeterile leswaku vavasati va na vuswikoti ku fana na vavanuna naswona khamphani ya yena yi na matimu ya vukorhokeri bya kahle.

“Hi twisisa nkoka wa nkarhi no fikelela mikongomelo ya hina hinkwayo ku tiyisisa leswaku phurojeke yi famba kahle. Hi amukela xivandlanene naswona hi tshemba leswaku swotala swi tata leswaku khamphani ya hina yi kula ku ya hi xiyimo xa tikontirhaka,” a ngetela.

Tiphurojeke ta nkoka ta mfumo wa rixaka

Matekane u vula leswaku nhluvukiso wa *Durban-Free State-Gauteng Logistics and Industrial Corridor* wu na mpi-manyeto lowu ringanyetiweke wa R26 wa mabilyoni naswona hi yin'wana ya tiphurojeke ta nkoka leti hlanganisiweke ta mfumo wa rixaka. Yi tiveka tanihi SIP2.

Phurojeke yi ta anamisa N3 yi va na mitila yo hlaya eka tlhelo rin'wana na rin'wana. Swi tlhela swi katsa ku cinciwa ka yan'wana ya magondzonkulu yo hlanganisa ku antswisa nkholuko wa mimovha.

Xiyenge lexi khumbekaka xa N3 xi na malembe yo

Swi ya emahlweni eka pheji 2

Grandchicks thriving in poultry

Page 6

Saving lives is all in a day's work for paramedic

Page 7

Ku hlaya *Vuk'uzenzele* dawuniloda GOVAPP eka:

Secha SA Government eka Google playstore kumbe

HLANGANA NA HINA

Webusayiti: www.gcis.gov.za Imeyili: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za Tel: (+27) 12 473 0303

Tshedimosetso House:
1035 cnr Frances Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

[Vuk'uzenzele](#)[@VukuzenzeleNews](#)

Swi ya emahlweni ku suka ekapheji 1

tala xi ri na ntlimbano wa nkhluluko wa mimovha, ngopfungopfu hi tiawara ta bizi hikuva titiraka to tala to rhwala nhundzu ku suka eka nhlaluko wa Durban ti tirhisa gondzo lerikulu ku ya eGauteng na swifundza-nkulu swin'wana swa le ndzeni ka tiko. Van'wana va vachayeri va titiraka to rhwala nhundzu va vangile tinghozi hikuva va nga ri na vukheta eka tikhevhe to totsua.

“Handle ko lunghisa ntlimbano wa nkarhi wo leha hi ku tumbuluxa mafambelo ya kahle hi ku aka mitila yo engetelela ya mafambelo, ku ndlandlamuxiwa ka N3 swi ta tisa ntlakuso wa vuhlayiseki. Tikheve ta khombo ti ta susiwa. Tindhawu to hlangana to ka ti nga hlayisekangi ti ta akiwa hi vutshwa,”

Mduzi Jijana na Nokuthula Zondi i van'wamabindzu lava kumeke ntirho hikwalaho ka ku ndlandlamuxiwa ka N3.

Ku vula Matekane.

Sanral yi nyikile tikontiraka tinharhu eka kotara yo hetelela ya 2021, naswona ntirho wo aka wu sungurile exikarhi ka Sunguti na Dzivamusoko.

Swiyenge leswi nga eku ndlandlamuxiweni sweswi i 19 wa tikhilomitara (km) ku suka eCato Ridge ku ya eDardanelles, laha ku tivekaka ngopfu tanihi Umlaas Road; xiyenge xa 26.6 km ku suka *Dardanelles Interchange* ku ya Lynnfield Park; na 30 km ku suka Lynnfield Park ku ya *Ashburton Interchange*.

Matekane u hlamusela leswaku SIP2 yi ta tiyisa logi-

sitiki na phaseji ya vutleketli exikarhi ka mihlaluko ya le swivindzini swa mabindzu ya vumaki swa Afrika-Dzonga, yi ta atswisa ku fikeleriwa ka switirhisiwa swo humesa no ngenisa swixavisiwa eDurban no kurisa matirhelo ya kahle ya leka phasejini ya vutleketli.

U engetela leswaku phurojeke i xiphemu xa Kungu ra Nhluvukiso ra Rixaka ra 2030 na Kungu ra Vutleketli bya Xiyimo xa le Henhla ra Rixaka ra 2050 no seketela Kungu ra Mfumo ra ku Aka Ikonomi hi Vuntshwa na ku yi Vuyele-risa eka xiyimo xa kahle.

Ku ta fika sweswi, mfumo wu kunguhata ku hlulukisa sisiteme ya vutleketi lebyi nga kotaka ku yiseka emahlweni ku ya hi swilaveko swa xiviri swa vanhu lava tshamaka eAfrika-Dzonga no korhokela vanhu lava nga na mali yintsongo leyi va nga yi tirhisaka ku fambafamba.

Matekane u vula leswaku ku ndlandlamuxa swi ta teka exikarhi ka nhungu na 10 ra malembe ku hela naswona ku pfariwa ka gondzo ku ta endliliwa hi switsongo. U engetela leswaku van'wamimovha va ta tshama va ri karhi va tivisiwa hi ku nonoka ka

nkhluluko wa mimovha naswona valawuri va nkhluluko wa mimovha eKwaZulu-Natal va ta pfuna ku hlayisa nkhluluko wa mimovha.

Sanral yi kombela van'wamimovha ku lemuka switsundzuxo swa swikoweto hinkwaswo, ku hunguta rivilo ra vona loko va tshunelela tindhawu leti ku akiwaka no tekela nhlokweni vatirhisi van'wana va gondzo. **U**

Ntiyiso wo nyanyula

N'hweti ya swa Vutleketli yi tlangeriwa hi Nhlangua. N'hweti leyi, Ndzawulo ya Vutleketi na mavandla ya yona, yo fana na Sanral, yi ta kombisa tiphurojeke ta yona na minongonoko eka tindhawu ta vuhahisi, swikepe, vutleketi bya mani na mani na magondzo.

Xihoko xi nga onha rihanyo ra n'wana wa wena loyi a nga se velekiwaka

Vavasati lava nga biha emirini va na vutihlamuleri byo ka va nga nwi hikuva xihoko xi nga vanga xiyimo lexi nga khumbaka makulelo ya n'wana.

Leswi i ku ya hi Xandla xa Holobye wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Vaaki, Hendrietta Bogopane-Zulu, loyi sweswinyana a simekeke nongonoko wa vuyimeri bya 9-9-9 *Foetal Alcohol Spectrum Disorder* (FASD).

Xikongomelo xa pfhumba i ku hlohotela vaaki ku pfuna ku sirhelela vana lava nga se velekiwaka hi ku dyondzisa vanhu, ngopfungopfu vavasati lava nga eka malembe yo bebula, mayelana na ngozi yo nwa xihoko loko va bihe emirini kumbe ku mamisa.

“Swi na nkoka leswaku vavasati hinkwavo lava nga biha emirini na lava navelaka

ku kuma vana lava nga na rihanyo ra kahle va papalata xihoko. Ku onha loku vangiwaka hi FASD i ka nkarhi hinkwawo naswona a ku lunghiseki, naswona vana lava velekiwaka va ri na xiyimo lexi va va na swiphiqu swa le mirini na swa miehleketo,” ku vula Xandla xa Holobye, Bogopane-Zulu eka ntirho wo simeka.

U engeterile leswaku Afrika-Dzonga yi tiveka hi ku va na xiphiqu xa manwelo, na tiko

leri xaxametiwaka eka lamo biha emisaveni hi levhele ya rona ya manwelo ya xihoko.

Xandla xa Holobye, Bogopane-Zulu sweswinyana u endzerile tindhawu to hambanahambana ta tiko, a dyondzisa vavasati hi ngozi ya ku nwa xihoko loko munhu a bihe emirini tanihi xiphemu xa pfhumba ra 9-9-9 FASD.

Loko a ri eBoitekong, eRustenburg eNorth West, u byerile vatshami va kona leswaku xiyimo xa manwelo yo biha ya

xihoko emalokixini xa chavisa.

Wansati loyi a nga na tin'hweti ta mune a bihe emirini tlhelo mutshami wa le Boitekong, Basetsana Tlalang (28), loyi a nga ya eka rin'wana ra mapfhumba, u vule leswaku u yimile kunwa xihoko hi ku hetiseka endzhaku ko tiva leswaku u bihe emirini naswona u vule leswaku u le ku yeni eka nkambelo wa loko munhu a bihe emirini na tise-xini ta mahungu etlilini. U komberile vavasati van'wana lava nga biha emirini ku tshika ku nwa xihoko no tirhisa swidzidziharisi hi xihatla.

Xandla xa Holobye u lemukisile leswaku ku hava vutshunguri byo kongoma bya vuvabyi lebyi fambelanaka na xihoko - ndlela yi ri yoxe yo byi sivela i ku papalata swon'wa leswi nga na xihoko

loko munhu a bihe emirini. U hlohotela vavasati lava nga biha emirini lava tikeriwaka hi ku ka va nga koti ku tshika ku nwa ku endzela tliniki ya le kusuhi ku kuma ku pfuneka.

– **SAnews.gov.za**

Xana a wu swi tiva?

- Swin'wana swa swikombiso swa vuvabyi byo vangiswa hi xihoko xo kumiwa hi n'wana a nga se velekiwa byi katsa:
- Xikandza xo ka xi nga tolovelekangi
- Ku tikeriwa ku dyondza
- Xiyimo xa le hansi xo ololoxa swiphiqu, matirhelo ya swirho na ku kota ku hanya na vanhu
- Nurhu
- Swiphiqu swa matikhomelo
- Ku tsandzeka ku yingisela nkarhi wo leha

government communications

Department: Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Head of Editorial and Production

Regomoditswe Mavimbela
Regomoditswe@gcis.gov.za

Acting Editor-in-Chief

Zanele Mngadi | Zanelemngadi@gcis.gov.za

Acting Managing Editor

Tendai Gonese | tendai@gcis.gov.za

News Editor

Noluthando Motswai

Writers: More Matshediso
Ursula Graaff

Graphic Designers

Tendai Gonese | Benny Kubjana

Production Assistants

Jauhara Khan | Sebastian Palmer

Language Practitioners

Nomgcibelo Motha | Boitumelo Phalatse
Thandolunye Khulu | Mahanyele Ramapala

Vuk'uzenzele
is published by Government
Communications (GCIS)

Distributed by:

Printed by:

The material in this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior permission of the publisher on condition that this publication shall be credited as the source.

Nkayakayo wo nyika Afrika-Dzonga ku twisisa vumunhu hi vuenti

Hi ti 12 Ndzati 1977, Stephen Bantu Biko u lovele emahlweni ka maphorisa ePretoria Central Prison. Ndzhuti wa vumunhu, misinya leyi nga nchumu wa nkoka eka vuginziriki bya yena bya lemukiso wa vantima, u aleriwile yona.

Hi marito ya qgweta ra ndyangu, Sir Sydney Kentridge, ra yena a ku ri “rifu ro vava no lova a ri yexe emetseni ehenhla ka fuloro ya ribye endzeni ka sele ya khotso”.

Ri tshama ri ri karhi ri vanga gome lerikulu endzhaku ka malembe lama hinkwawo ku tsundzuka leswaku Steve Biko a ri na 30 wa malembe ntsena loko a lova. U dlayiwile swa xitshuketani a ha ri ntsongo hi lava a va chava matimba na ntikelo wa mavonelo ya yena ya ku tintshuxa na matshalatshala ya yena yo

tata vavanuna na vavasati va vantima hi vutinyungubyisi na ndzhuti wa vumunhu.

Eka nkarhi wa vutomi bya yena, a nga kalanga a kota ku vona leswi a swi vula ‘xivandla lexi vanhu vo tala va xilavaka’, ku lemuka vumunhu bya ntiyiso. Ku tsala hi mavonelo lama, u vurile leswi a tivekaka hi swona a ku: Hi ku famba ka nkarhi hi ta kota ku nyika Afrika-Dzonga nyiko leyikulu leyi kotekaka - ku twisisa vumunhu hi vuenti.”

Loko hi kuma ntshuxeko wa hina hi 1994, hi swi twisisile leswaka mfanelo yo vhoti a ku ri xin’wana xa swiphemu swa hina swo kayakayela ndzhuti wa vumunhu.

Makumembirhinhuu wa malembe hi ri eka xide-mokirasi, hi hlanganile na mitlhontlho yo tala, yo fana na vusweti, ku pfumaleka

ka mitirho na ku pfumaleka ka ndzingano. Hikwalaho ka sweswo, hi tala ku hluleka ku vona leswaku hi fike kwihi eka ku tirhisa misinya leyi Vumbiwa ra hina ri simekiweke ehenhla ka yona naswona leswi a swi tshama swi ri eka miehleko na tidyondzo ta Steve Biko.

Hi 1977, mfumo wo pfumala ntwela vusiwana wu dlayile un’wana wa varhangeri va tiko ra hina lava a va tshembisa hi ku n’wi tsona swakudya, mati na vutshunguri lebyi a byi lava hi xihatla hi xivangelo xo mbeyeteriwa hi tihanyi hi maphorisa ya mfumo wa xihlawuhlau.

Endzhaku ka makumembirhi wa malembe, eka vuahluri bya 1997, Khoto ya Vumbiwa yi vule leswaku ku fikelela timfanelo ta nkoka ta muakatiko un’wana na un’wana no lwela ku fikelela timfanelo ta yena ta ikhonomi i mfungo wa vaaki va xide-mokirasi lowu ringetaka ku vuyisa ndzhuti wa vumunhu lowu lahlekeke.

EAfrika-Dzonga, eka nkarhi wa sweswi, hi ya emahlweni hi tirha ku fikelela timfanelo ta masungulo ta muAfrika-Dzonga un’wana na un’wana ku endlela leswaku va ta hanya vutomi bya xiyimo xa le henhla byo pfumala vuva-byi, ndlala na ku kayivela swilo leswi va faneleke ku swi kuma.

Vulawuri bya xidimokirasi byo landzelelana byi tirhisile tipholisi ku vuyisa ndzhuti wa vumunhu lowu lahlekeke wa vanhu vo tala va tiko leri hi ku nyika dyondzo, nhlayiso wa rihanyo, tindlu na vukorho-

keri bya nkoka.

EAfrika-Dzonga, eka nkarhi wa sweswi, dyondzo ya kahle i mfanelo ya nkoka. Mfumo wu vekisa eka nhluvukiso wa vana lavantsongo, hi ku seketela mivuyelo ya dyondzo ya vaakatiko lavantsongo, no nyika xintshuxo hi minongonoko yo phaka swakudya eswikolweni ku tiyisisa leswaku vandyondzi lavantsongo va fikelela mivuyelo leyi kotekaka.

Hi Xikimi xa Mpfuneto wa swa Timali xa Swichudeni xa Rixaka na swipfuno swin’wana swo hambahambana swa mfumo, magidigidi ya vantshwa va Afrika-Dzonga ku suka eka mindyangu leyi nga na vusiwana va swi kotile ku va madokodela, maqgwetai, vadyondzisi, vativi va sayense, vatshuri na van’wamabindzu.

Mfumo wu seketela vaakatiko va swisiwana na lava nga sirhelelekangiki hi mpfuneto wo hlayisa no antswisa vutomi bya vaaki lowu engeteleriweke no nyika swivandlanene swa mitirho hi ku tirhisa minongonoko yotala ya ku thoriwa ka vanhu.

Eka Afrika-Dzonga leyi a yi tshikeleriwele leyi Steve Biko a nga lova eka yona, ntshunxeko wo vulavula a wu hungutiwile naswona vuginziriki bya swa tipoliti a byi vangela ku pfaleriwa kumbe swo tlula swona.

EAfrika-Dzonga, eka nkarhi wa sweswi, vantshwa va malembe yo tani hi ya Steve Biko hambi lavantsongonyana va le mahlweni ka vuginziriki byo lwela swilo leswi va khumbaka, naswona va swi kota ku kondletela handle ko xanisiwa kumbe ku hlongoriwa tikweni. Ntshunxeko wo vulavula no hlangana, mfanelo yo kombisa ku vilela na mfanelo ya

ndzingano emahlweni ka nawu swa pfumeleriwa eka vanhu hinkwevo.

Tanihi tiko, hi huma ekule mayelana no fikelela ndzhuti wa vumunhu, misinya leyi Steve Biko a yi vona yi ri ya nkoka. Kambe ka ha ri na swo tala swo swi fikelela.

Loko va pfumala ntirho, va pfumala yindlu, gezikumbe mati ya letindlwini, va pfumala misava, va pfumala swikili kumbe swivandlanene, mamiliyoni ya MaAfrika-Dzonga va ha kayivela vutomi lebyi va byi lavaka no fanela ku va na byona. Hiswona swi endlaka leswaku mfumo wu ri eku tirheni na vatirhisani va wona wa timhaka ta vaaki ku aka ikhonomi leyi katsaka hinxwavo, ku tumbuluxa mitirho, ku pfumelela mabindzu ku hanya no lwi-sana na vusweti na ndlala.

Hi ku tekela nhlokweni ku fambelana ka vutomi na ndzhaka ya Steve Biko, hi tsundzuka xikoxo xa yena xa matimba eka vanhu ku va va na xiave eka ntshunxeko wa vona. Xikoxo lexi xi na nkoka sweswi ku fana na leswi a xi ri xiswona nkarhi lowu nga hundza.

Hi fanele ku languta eka ku lwisana na mitlhontlho ya hina ku fikelela rixaka leri nga ntshuxeka hi ntiyiso no ringana. Hinkwenu hi fanele ku tlanga xiave xa hina hi ku tirhisa timfanelo ta nkoka leti nga eka Vumbiwa ra hina ku aka Afrika-Dzonga yo pfumala vusweti na ndlala, hluvukiso wa le hansi, vugevenga na madzolongana.

Tanihileswi Steve Biko a kombeleke, a hi yeni emahlweni hi vurhenha no tiyimisela eku laveni ka hina loku fanaka ka vumunhu bya ntiyiso.